

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ СФЕРИ ОСВІТИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF ANALYSIS OF THE FIELD OF EDUCATION AS AN INTEGRAL PART OF THE ECONOMIC SYSTEM

У статті висвітлюються методологічні проблеми аналізу сфери освіти як складової частини економічної системи. З'ясовано, що в економічній літературі під час розгляду специфічних особливостей освітньої сфери не завжди повною мірою враховується більш широкий суспільно-економічний контекст. При цьому недостатньо уваги приділяється вивченню місця цієї специфічної сфери у тому складному механізмі взаємодії продуктивних сил та економічних відносин, який утворює основний зміст економічної системи. Це є наслідком тенденції до виділення сфери освіти з економічної системи та розгляду характерних для неї продуктивних сил й економічних відносин як особливого предмета економічного аналізу відносно відокремленого від економічної структури даного суспільства та його історичної динаміки. Отже, для подолання цієї методологічної обмеженості необхідним є більш послідовне проведення системного підходу, що передбачає розкриття усієї складної сукупності структурних та динамічних залежностей економічної системи у цілому.

Ключові слова: освіта, освітня діяльність, людський капітал, економічна система, економічний розвиток.

В статье освещаются методологические проблемы анализа сферы образования как составной части экономической системы.

Выяснено, что в экономической литературе при рассмотрении специфических особенностей образовательной сферы не всегда в полной мере учитывается более широкий общественно-экономический контекст. При этом недостаточно внимания уделяется изучению места этой специфической сферы в том сложном механизме взаимодействия производительных сил и экономических отношений, который образует основное содержание экономической системы. Это является следствием тенденции выделения сферы образования из экономической системы и рассмотрения характерных для нее производительных сил и экономических отношений как особого предмета экономического анализа относительно обособленного от экономической структуры данного общества и его исторической динамики. Таким образом, для преодоления этой методологической ограниченности необходимо более последовательное проведение системного подхода, предполагающего раскрытие всей сложной совокупности структурных и динамических зависимостей экономической системы в целом.

Ключевые слова: образование, образовательная деятельность, человеческий капитал, экономическая система, экономическое развитие.

УДК 33.330

<https://doi.org/10.32843/bses.54-1>

Журавльова Ю.О.

к.н. держ. упр.,

доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики

Одеський національний економічний університет

Zhuravlova Yuliya

Odessa National Economic University

The article covers the methodological problems of the analysis of education as an integral part of the economic system. In the economic literature, education is considered as a branch of the social sphere, which occupies a special place in the economic system and is the most important factor in the economic development of society. Education is understood as the only purposeful process of upbringing and training, which is a socially significant good and is carried out in the interests of a person, family, society, and the state. Along with such a procedural, dynamic definition, a more static understanding of the word "education" is possible as a set of accumulated knowledge, skills, competencies and values acquired in the process of universal and professional development of the individual. At the same time, when considering the specific features of the field of education, the broader socio-economic context is not always fully taken into account. On the one hand, objective knowledge is general in nature and acts as the property of all mankind. From this point of view, the educational process acts as a transition of objective knowledge to a subjective level, i.e., the transition of the common good to the "human capital" of specific people. At the same time, the general nature of objective knowledge determines the immanent nature of education as a public good that has received official expression in the legislation of Ukraine, which ensures the rights of citizens to access and obtain free full secondary education. Access to education means that no one can be denied the right to education and the state must create opportunities for the realization of this right; free education as a constitutional guarantee of the right to education means the possibility of obtaining education in state and municipal educational institutions without paying for educational services specified by law level, content, scope and within those types of education in any form, free-of-charge basis provided by part 3 of Article 53 of the Constitution of Ukraine. Secondary education is compulsory and free of charge, the costs of ensuring the educational process in state and municipal secondary schools are carried out in full on a regulatory basis at the expense of the relevant budgets. Free-of-charge basis of higher education means that a citizen has the right to obtain it in accordance with the standards of higher education on a competitive basis within the scope of training for public needs (public procurement) without paying in state and municipal educational institutions. Insufficient attention is also paid to the study of the place of the field of education in the complex mechanism of interaction of productive forces and economic relations, which forms the main content of the economic system. This is a consequence of the tendency to separate the field of education from the economic system and consider its characteristic productive forces and economic relations as a special subject of economic analysis, relatively separate from the economic structure of society and its historical dynamics. Therefore, to overcome this methodological limitations, it is necessary to conduct a more consistent systemic approach, which involves the disclosure of the whole complex set of structural and dynamic dependencies of the economic system as a whole.

Key words: education, educational activities, human capital, economic system, economic development.

Постановка проблеми. В економічній літературі освіта розглядається як галузь соціальної сфери, яка займає особливе місце в економічній системі

та є найважливішим чинником економічного розвитку суспільства. Під освітою розуміється єдиний цілеспрямований процес виховання та навчання,

який є суспільно значущим благом та здійснюється в інтересах людини, родини, суспільства і держави. Поряд із таким процесуальним, динамічним визначенням можливо і більш статичне розуміння слова «освіта» як сукупності накопичених знань, умінь, навичок, компетенцій та ціннісних установок, придбаних у процесі загальнолюдського та професійного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна наука створила солідний корпус наукових робіт, в яких досліджуються своєрідність економічних категорій у сфері освіти, сутність процесів, що в ній відбуваються, та їх рушійні сили, розглядаються специфічні форми дії у цій сфері об'єктивних економічних законів. Зазначені питання розглядалися такими науковцями, як Т. Шульц, Г. Беккер, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Р. Солоу, С. Кузнець, С. Фабрикант, В. Фішер, Р. Лукас, М.І. Зверяков, А.В. Гримальюк, І.С. Каленюк та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд стану методологічних проблем аналізу сфери освіти як складової частини економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методика розрахунку окупності витрат на освіту була запропонована вперше в історії світової економічної думки у 20-ті роки минулого століття акад. С.Г. Струмилінім. На основі чисельних розрахунків ним було встановлено два емпіричних закони. Перший закон спадної продуктивності шкільного навчання стверджував, що кожен наступний рік навчання дає менший приріст кваліфікації, ніж попередній. Другий закон спадання продуктивності кожного наступного року службового стажу стверджував, що темпи приросту кваліфікації службовця зі збільшенням його виробничого стажу падають [1].

Ці закони нагадували форму прояву відомого закону спадної віддачі у сфері освіти: кваліфікація працівника та його господарська продуктивність підвищуються повільніше, ніж кількість років, витрачених на його шкільне навчання. Отже, С.Г. Струмилінім було розроблено суто наукову методологію статистичного аналізу сфери освіти як частини економічної системи та науково обґрунтовано цінність і значення освіти для народного господарства.

Фактично ним за кілька десятиліть до Т. Шульца та Г. Беккера розроблено наукові основи теорії людського капіталу. При цьому слід відзначити, що у літературі того часу, тобто в першій половині ХХ ст., витрати, які отримали пізніше назву «людський капітал», зазвичай розглядалися тільки як чисто витратний фактор, як складова частина соціальних витрат. Уважалось, що інвестиції у виховання та освіти є непродуктивними витратами. Лише у другій половині ХХ ст. ставлення до освіти поступово змінилося, і на передній план вийшла теорія людського капіталу.

Теорія людського капіталу виходить із того, що заробітна плата має «багатошарову» структуру, де кожен «шар» пов'язаний із певним рівнем освіти. Той «пласт» заробітків, який відповідає даному рівню освіти, розглядається як грошовий дохід від нього. Із цього погляду заробітна плата працівника з певним рівнем підготовки складається з двох основних частин. Перша частина – це те, що він отримував би, маючи базовий рівень освіти. Друга – це дохід на інвестиції в додаткову освіту.

Додатковий дохід від вищої освіти Г. Беккер визначає так. Із доходів тих, хто закінчив коледж, він віднімає доходи працівників із середньою загальною освітою. При цьому витратами освіти вважаються як прямі витрати, так і альтернативні витрати – упущений дохід за час навчання. Віддачу від інвестицій в освіту Г. Беккер оцінив як відношення доходів до витрат, отримавши приблизно 12–14% річного прибутку [2, с. 138].

Фактично Г. Беккер розглядав працівника як комбінацію однієї одиниці простої праці та втіленого у ньому людського капіталу, а його заробітну плату (дохід) – відповідно як поєднання ринкової ціни його простої праці та доходу від вкладених інвестицій у людину. Причому основну частину доходу працівника, за оцінками Г. Беккера, а також розрахунками інших дослідників, приносить саме «людський капітал» [2, с. 147].

Таким чином, теорія людського капіталу, що розробляється слідом за дослідженнями С.Г. Струмилініна, розглядає вкладення в людину як джерело економічного зростання, не менш важливе, ніж «звичайні» інвестиції у речові елементи основного капіталу. Проведена Т. Шульцем, Е. Денісоном, Дж. Кендріком та ін. кількісна оцінка внеску освіти в економічне зростання показала, що протягом ХХ ст. накопичення людського капіталу випереджало темпи накопичення фізичного капіталу. При цьому, за розрахунками Е. Денісона, приріст душевого доходу у США протягом післявоєнного періоду був на 15–30% зумовлений підвищенням освітнього рівня робочої сили [3, с. 273].

Безпосереднім поштовхом до створення теорії людського капіталу стали статистичні дані зростання розвинених економік, які перевищували розрахунки, що базуються на врахуванні класичних факторів виробництва. Аналіз реальних процесів розвитку і зростання в сучасних умовах призвів до розгляду людського капіталу як найважливішого продуктивного чинника розвитку сучасної економіки. Найбільш помітний внесок у розроблення сучасної теорії людського капіталу зробили Т. Шульц, Г. Беккер, Е. Денісон, Р. Солоу, Дж. Кендрік, С. Кузнець, С. Фабрикант, В. Фішер, Р. Лукас та інші економісти.

При цьому Едвард Денісон, Роберт Солоу [4, с. 78-85], Джон Кендрік та ін. розробили стандартну класифікацію чинників економічного зрос-

тання. Із 23 вибраних ними факторів 4 відносяться до праці, 4 – до капіталу, 1 – земля, 14 характеризують внесок НТП. На думку Е. Денісона, економічне зростання визначається не стільки кількістю витрачених і застосованих факторів, скільки їх якістю і підвищенням цієї якості. При цьому на перше місце він поставив якість робочої сили. З аналізу економічного зростання США Е. Денісон зробив висновок, що визначальним чинником зростання випуску на одного працюючого (продуктивність праці) є освіта, яка визначає найважливіший складник людського капіталу [3, с. 79].

Сучасні теорії економічного зростання, розроблені П. Ромером і Р. Лукасом, припускають позитивний зовнішній ефект (позитивну екстерналію), що забезпечує для економіки джерело зростаючої віддачі [5, с. 479–502; 6, с. 1002–1037]. При цьому Роберт Лукас пов'язує зростаючу суспільну віддачу з інвестиціями в людський капітал, що в принципі відповідає підходу, запропонованого ще С.Г. Струмиліним.

На відміну від С.Г. Струмиліна Г. Беккер переініс поняття «людський капітал» на мікроекономічний рівень і зробив наголос на особливе значення спеціального навчання, спеціальних знань і навичок. Він показав, як спеціальна підготовка працівників формує конкурентні переваги фірми, що визначає найважливіші особливості її продукції і поведінки на ринках, у кінцевому підсумку її ноу-хау, імідж і бренд. У цій спеціальній підготовці зацікавлені передусім самі фірми та корпорації, і саме вони повинні її фінансувати [2, с. 151–159]. Ці дослідження Г. Беккера стали основою сучасної теорії інтелектуального капіталу фірми, що включає у себе «людський» і так званий структурний капітал.

Дані висновки економічної теорії та відповідні практичні рекомендації багато в чому сприяли такій загальній зміні ставлення до освіти, за якої політики, фінансисти і підприємці стали розглядати вкладення в освіту як перспективні інвестиції, що приносять дохід.

Спочатку під людським капіталом розумілася сукупність інвестицій у людину, що підвищує її здатність до праці, – освіта та професійні навички. Надалі зміст цього поняття поступово розширювався. Сьогодні експерти Світового банку включають у нього у своїх розрахунках споживчі витрати: витрати сімей на харчування, одяг, житло, освіту, охорону здоров'я, культуру і витрати держави на ці цілі. При цьому розмежовуються індивідуальний людський капітал, людський капітал фірми і національний людський капітал.

Існують різні методичні підходи до розрахунку вартості людського капіталу. Наприклад, Дж. Кендрік запропонував витратний метод визначення вартості людського капіталу: на основі статистичних даних розраховувати накопичення інвести-

цій у людський капітал. Ця методика виявилася зручною для США, де є великі й достовірні статистичні дані. Дж. Кендрік включив в інвестиції в людський капітал витрати сім'ї та суспільства на виховання дітей до досягнення ними працездатного віку й отримання певної спеціальності, на перепідготовку, підвищення кваліфікації, на охорону здоров'я, міграцію робочої сили та ін. [7, с. 112–125].

Нині фахівці Світового банку застосовують витратний метод розрахунку вартості людського капіталу різних країн світу, використовуючи оцінки витрат держави, сімей, підприємців та різних фондів.

Проте методика оцінки людського капіталу за витратами досить коректна стосовно до високорозвинених країн, разом із тим може давати значну похибку для країн, що розвиваються, і для перехідної економіки. Тому аналітики Світового банку запропонували також і інший, дисконтний метод оцінки вартості людського капіталу. Відповідно до даного алгоритму, розрахунки починаються з визначення вартості сукупного національного багатства виходячи із заданої норми прибутковості. Потім з отриманої величини віднімається вартість землі, корисних копалин, лісових і морських ресурсів, виробничий капітал та інші активи. У результаті залишається вартість людського капіталу. Розрахована за цією методикою вартість людського капіталу становить навіть у бідних країнах близько половини національного багатства, а в розвинених країнах – близько $\frac{3}{4}$. Розрахунки показують також, що людський капітал зростає більш швидкими темпами, ніж фізичний [8].

Останнім часом відтворення людського капіталу прийнято розглядати у літературі як основну економічну функцію сфери освіти. При цьому зазвичай розмежовуються витратний і результативний боки людського капіталу. З витратного боку це накопичені вкладення в освіту, а також вкладення в навчання людей у процесі роботи. Водночас із результативного боку людський капітал виступає як технологічні знання, вміння та майстерність, загальна культура, здоров'я, креативні, інноваційні та моральні якості, якими володіє працівник та які придбаваються ним завдяки освіті й професійній підготовці. Іншими словами, це наявний у індивіда, корпорації або країни запас людського здоров'я, знань та креативу. Порівнюючи результативний та затратний боки, теорія людського капіталу може оцінити доцільність витрат на навчання залежно від передбачуваного приросту доходів і тривалості використання отриманих знань.

Разом із тим багато авторів справедливо вважають, що поняття людського капіталу – це суперечність у визначенні. На думку експертів, за зовнішньою схожістю з капіталом ховається процес формування та використання людиною своїх здібностей. Ці здібності неправомірно розглядати

як капітал, оскільки на відміну від капіталу їх не можна ні купити, ні продати, оскільки знання, досвід і здоров'я конкретних людей носять індивідуальний характер і невіддільні від людської особистості [9, с. 234]. Ця точка зору узгоджується з позицією деяких учених, які вважають, що розгляд людських здібностей як капіталу суперечить загальній історичній тенденції розвитку людської діяльності, у ході розгортання якої творчі мотиви, прагнення реалізувати себе, свої здібності, свій творчий потенціал починають поступово відтісняти речові, грошові стимули на другий план [10, с. 143].

Однак у дійсності укладене в даній економічній категорії внутрішнє протиріччя саме по собі ще зовсім не означає, що такий двоїстий, внутрішньо суперечливий її характер робить повністю неможливим її використання в економічній теорії. Система категорій економічної теорії як раз і будується за принципом роздвоєння єдиного, що дає змогу адекватно висловити двоїстий, внутрішньо суперечливий характер об'єктивних економічних явищ і процесів. Тому подвійність у принципі іманентна категоріальному апарату економічної теорії, що дає змогу зрозуміти дійсність в її протиріччях [11, с. 118].

Найважливіша перевага такої діалектичної методології як раз і полягає у тому, що на відміну від неокласичного механіцизму вона дає змогу економічній теорії осмислювати ті об'єктивні протиріччя, які служать прихованим джерелом економічного розвитку. Тому на відміну від неокласичного «мейнстріму», ця методологія відкриває шлях до наукового аналізу процесу економічного розвитку та є особливо необхідною під час вивчення перехідних трансформаційних процесів.

Дану методологію необхідно використовувати і під час вивчення відносин, пов'язаних зі створенням, розподілом, обміном і споживанням освітніх благ. Що ж стосується широко поширеного в літературі підходу до аналізу освітньої діяльності, за якого вона розглядається як процес створення і збільшення «людського капіталу», то із цією точкою зору в принципі можна погодитися лише в тому сенсі, що людський капітал – це не стільки наукова категорія, скільки радше образ, метафора, що виражає внутрішньо суперечливий, глибоко діалектичний зміст. При цьому методологічно важливо виходити з того, що подвійність «людського капіталу» адекватно відображає об'єктивну подвійність та іманентні суперечності економічних відносин і, насамперед, тих, які складаються у сфері освіти.

З одного боку, об'єктивне знання має загальний характер і виступає як надбання всього людства. Із цього боку освітній процес виступає як перехід об'єктивного знання на суб'єктивний рівень, тобто перехід загального блага в людський капітал конкретних людей. При цьому загальний характер

об'єктивного знання визначає іманентну природу освіти як суспільного блага, що одержала офіційне вираження в законодавстві України, яке забезпечує права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти.

Доступність освіти означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права; безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних та комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена частиною третьою статті 53 Конституції України [12].

Середня освіта є обов'язковою і безоплатною, витрати на забезпечення навчально-виховного процесу в державних та комунальних загальноосвітніх закладах здійснюється на нормативній основі за рахунок коштів відповідних бюджетів у повному обсязі. Безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення) [13].

Ідея такої іманентної творчої соціальності, не обмеженої часом і простором, належить К. Марксу, який розглядав творчу діяльність як «загальну працю» на відміну від спільної праці, характерної для матеріального виробництва. Однак він не розвинув далі цей підхід, й концепція «загальної праці» як специфічної соціальності стала категоріально розроблятися лише в 60-ті роки ХХ ст. [14, с. 78–95].

Таким чином, освітня діяльність має іманентну суспільну природу і специфічну соціальність, але історично проявлятися ця внутрішня природа може в найрізніших економічних формах, які можуть вступати в протиріччя із цією іманентною суспільною природою освіти. Розкрити такі протиріччя не під силу неокласичному механіцизму [15, с. 593–597; 16, с. 85–98]. Для цього необхідна зовсім інша методологія, що дає змогу категоріально дослідити об'єктивні економічні суперечності й ті форми руху, які вони набувають у процесі історичного розвитку.

Що стосується сфери освіти, то суспільний характер надаваних нею благ визначається суспільною природою об'єктивного знання, яке в процесі освіти передається окремим суб'єктам. Інша справа, що ця суспільна природа освітніх благ може проявлятися в різних економічних формах, що являють собою той чи інший варіант комбінування безпосередньо суспільного і опосередковано суспільного способів визнання освітньої

діяльності. І якщо перший безпосередньо суспільний спосіб безоплатного визнання адекватний власній іманентній природі освітніх благ, то другий опосередковано суспільний спосіб ринкового визнання прямо протилежний їй.

Оскільки у другому випадку ринкова форма прояву прямо протилежна іманентному змісту освітнього блага і діяльності, що його створює, вона виступає як перетворена форма, і не просто як перетворена форма, а як генетично перетворена форма. Дана економічна форма завжди має свою історичну специфіку, оскільки її перетворений характер визначається сформованою системою економічних відносин, які, своєю чергою, відповідають історично досягнутому рівню розвитку продуктивних сил даного суспільства. При цьому генетично перетворена економічна форма утворює свого роду зовнішню оболонку, всередині якої розгортається реальний процес розвитку її змісту.

Більше того, цей процес змістовного розвитку може в кінцевому підсумку в тривалій історичній перспективі вимагати зняття даної перетвореної форми. Однак таке зняття об'єктивно можливе не раніше того моменту, коли досягнутий у такий спосіб рівень розвитку цього нового змісту зробіть дану економічну форму історично зайвою. У цьому сенсі протиріччя між перетвореною формою та її змістом виступає як найважливіше джерело процесу історичного генезису, що розгортається всередині цієї оболонки і додає їй характер генетичної перетвореної форми.

Усе це цілком відноситься до протиріччя між ринковою формою і іманентною суспільною природою освіти, що виявляється на ринку освітніх послуг. Об'єктивна економічна необхідність такої генетично перетвореної форми, як ринок освітніх послуг, не завжди повною мірою враховується в економічній літературі, коли деякі автори виступають проти «товаризації», що передбачає включення освіти і науки в систему товарних відносин [17, с. 434–440; 18, с. 511–528; 19, с. 127–139]. При цьому наголошується, що «товаризація» модифікує навчально-пізнавальні відносини в напрямі, що виключає цінності наукового пізнання істини. У результаті процесу навчання виключаються творчі властивості особистості та соціокультурні зв'язки знання, руйнується творча функція і того, хто навчає, і того, хто навчається, підривається зв'язок навчання з дослідженнями, який формує наукову методичність мислення і багато в чому визначає якість освіти [17, с. 435].

Такі погляди пов'язані з нерозумінням внутрішньої природи панівних сьогодні перехідних економічних форм і, насамперед, відносин державного капіталізму як апробованої світовим досвідом перехідної економічної форми, яка довела на практиці свою ефективність. У зв'язку з цим М.І. Зверяков наголошує, що державний капі-

талізм успішно вирішує непросте завдання поєднання регулюючих механізмів держави з перевагами конкурентно-ринкового механізму. Така своєрідна державно-капіталістична модель (а в іншій редакції – «змішана економіка») має високу економічну ефективність і багатообіцяючу історичну перспективу завдяки своїй варіативності та мінливості [20, с. 53–57]. Природа такої державно-капіталістичної економіки така, що вона виступає як перехідна форма між різними полюсами господарського устрою – планом і ринком. Форми поєднання цих різних за своєю природою складових елементів моделі державного капіталізму можуть бути нескінченно різноманітними, вони можуть поєднуватися в різних пропорціях і комбінаціях [20, с. 87–95]. Таке поєднання ринкових сил і приватної власності з регулюючими силами держави здатне надати потужний заряд історичного динамізму як економічній системі у цілому, так і її різним секторам, включаючи сферу освіти. Такий синтез протилежностей може стати найважливішим джерелом розвитку й економіки у цілому, й сфери освіти.

Згідно з концепцією М.І. Зверякова, необхідність використання в Україні такої моделі на сучасному етапі розвитку пояснюється такими обставинами. По-перше, історично українській моделі капіталізму передувала не система господарювання з приватними власниками, а індустріально розвинена країна з високо монополізованою економікою, яка могла функціонувати тільки в плановій системі господарювання. Тому використання для такої високомонополізованої індустріальної системи (за відсутності розвиненої фінансової та банківської інфраструктури) державно-капіталістичної моделі в період формування ринкових інститутів є найбільш прийнятним варіантом перехідної економічної форми. Оскільки процес реформатування складників матеріально-речової та фінансової структури відповідно до вимог конкурентно-ринкового механізму вимагає певного часового періоду, то для адаптації господарської моделі до ринкових умов функціонування модель державного капіталізму є об'єктивно необхідною [21, с. 27–31]. Завершенням формування такої моделі повинен стати початок сталого економічного зростання на підставі запуску відтворювального механізму промислового циклу.

По-друге, нова технологічна революція призводить до корінних змін у системі продуктивних сил і передбачає розроблення довгострокових цілей в інноваційно-технологічній сфері, успішна реалізація яких без активної участі держави, як показує досвід, практично неможлива [22, с. 12–14; 23, с. 23–28; 24, с. 65; 25, с. 112–17]. Ринок із його орієнтацією переважно на поточні результати не може вирішувати такі масштабні та довгострокові завдання.

Таким чином, економічна форма державного капіталізму дає змогу використовувати ринкові відносини за активної участі держави в регулюванні господарської системи, в якій стимулюється приватна форма бізнесу під час виконання загальнонаціональних цілей [20, с. 97–112].

Разом із тим необхідно враховувати, що ступінь поєднання державного управління і приватної ініціативи повинен бути різним у різних сферах економіки залежно від об'єктивно досягнутого рівня їх реального усупільнення. Але, з іншого боку, саме гнучкість і варіативність державного капіталізму, зумовлені іманентною йому єдністю протилежностей, дає йому змогу виступати в сучасних умовах як ефективна форма розвитку різних сфер економіки, що відповідає різним рівням об'єктивно досягнутого реального усупільнення людської діяльності. Іманентна еластичність державного капіталізму дає змогу підтримувати в кожній із цих сфер оптимальне співвідношення між державним управлінням і дією ринкових сил, які жодним чином не слід придушувати; треба лише свідомо спрямовувати їхні дії на задоволення суспільних потреб.

При цьому треба повною мірою враховувати важливіший методологічний висновок М.І. Зверякова про те, що головна перевага державного капіталізму пов'язана з його внутрішнім протиріччям між державним управлінням і ринковими силами, яке є іманентним його перехідній природі та надає йому таку гнучкість і варіативність, яка дає змогу підтримувати різні співвідношення цих протилежних начал, адекватні об'єктивним потребам розвитку різних галузей і сфер економіки.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, можна зробити висновок, що у літературі з економіки освіти основна увага концентрується на аналізі специфічних особливостей освітньої сфери і не завжди повною мірою враховується більш широкий суспільно-економічний контекст. При цьому недостатньо уваги приділяється вивченню місця цієї специфічної сфери в тому складному механізмі взаємодії продуктивних сил та економічних відносин, який утворює основний зміст економічної системи. Це є наслідком тенденції до виділення сфери освіти з економічної системи та розгляду характерних для неї продуктивних сил й економічних відносин як особливого предмета економічного аналізу відносно відокремленого від економічної структури даного суспільства та його історичної динаміки.

Така тенденція, що склалася, насамперед, у літературі з економіки освіти, багато в чому зумовлена поверхневим підходом із погляду переважно вольових, господарсько-правових відносин, який закриває шлях до пізнання об'єктивного змісту економічної системи. Для подолання цієї методологічної обмеженості та розгляду освітньої діяльності у більш широкому історичному контексті взаємодії

продуктивних сил та виробничих відносин необхідний протилежний підхід, що передбачає розкриття всієї складної сукупності структурних та динамічних залежностей економічної системи у цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Струмилин С.Г. Хозяйственное значение народного образования. *Избранные произведения в пяти томах*. Москва : АН СССР. 1963. Т. 5. 387 с.
2. Becker Gary S. Human Capital. N.Y. : Columbia University Press, 1964. 449 p.
3. Денисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста. Москва : Прогресс, 1971. 646 с.
4. Solow Robert M. *Growth Theory – An Exposition*. Oxford University Press, 2006.
5. Солоу Р.М. Теория роста. Панорама экономической мысли конца XX столетия. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 2002. Т. 1. С. 479–502.
6. Romer P.M. Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*. 1986. Vol. 94. P. 1002–1037.
7. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его функционирование. Москва : Прогресс, 1976. 375 с.
8. Mulligan C.B. Measuring Aggregate Human Capital. *Working Paper of the NBE*. 1995. № 5016. P. 237–259.
9. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Пределы капитала: методология и онтология. Москва : Культурная революция, 2009. 680 с.
10. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Москва : Академия – Наука, 1998. 641 с.
11. Ильенков Э.В. Диалектическая логика: Очерки истории и теории. Москва : Мысль, 1984. 385 с.
12. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.06.2020).
13. Рішення Конституційного Суду України від 04.03.2004 № 5-рп/2004. Справа № 1-4/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#Text> (дата звернення: 0.06.2020).
14. Межуев В.М. Маркс против марксизма. Москва : Логос, 2007.
15. Rubinson R., Browne I. Education and the Economy. *The Handbook of Economic Sociology*. New Jersey : Princeton, 1994. P. 593–597.
16. Halsey A.H. Educational systems and the economy. *Economy and Society Overviews in Economic Sociology*. London: Edited by Alberto Martinelli and Neil J. Smelser., Newbury Park, New Delhi, Sage Publications. 1990. P. 79–101.
17. Карпов А.О. «Товаризация» образования против общества знаний. *Вестник Российской академии наук. Социология*. 2014. Т. 84. № 5. С. 434–440.
18. Каленюк І.С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку. *Освітологія: хрестоматія* : навчальний посібник / уклад.: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва. Київ : Едельвейс, 2013. 744 с.
19. Куклін О.В. Економічні аспекти вищої освіти. Київ : Знання України, 2008. 331 с.
20. Зверяков М.І. Теоретичні проблеми національної економічної системи. Одеса : Астропринт, 2012. 235 с.

21. Зверяков М.І., Грималюк А.В. Економічна теорія, державна політика і публічне управління. *Економіка України*. 2019. № 11–12. С. 3–34.

22. Hollinger P. Meet the cobots: humans and robots together on the factory floor. *Financial Times*. 2016. May 5. P. 12–14.

23. McAfee A. and Brynjolfsson E. Human Work in the Robotic Future: Policy for the Age of Automation. *Foreign Affairs*. 2016. July/August. P. 23–28.

24. Kenney M. & Zysman J. The Rise of the Platform Economy. *Issues in Science and Technology*. 2016. № 32(3). P. 61–69.

25. Gawer M.A. Platform Leadership: How Intel, Microsoft, and Cisco drive industry innovation. Boston: Harvard Business School Press, 2012. 389 p.

REFERENCES:

1. Strumilin S.G. (1963) Hozyaystvennoe znachenie narodnogo obrazovaniya [The economic importance of public education], *Izbrannyye proizvedeniya v pyati tomah*. M.: Izdatelstvo AN SSSR. 1963. Vol.5. 387 p.

2. Becker Gary S. (1964) Human Capital. N.Y.: Columbia University Press. 449 p.

3. Denison E. (1971) Issledovanie razlichiy v tempah ekonomicheskogo rosta [Study of differences in economic growth rates]. M.: Progress, 646 p.

4. Solow Robert M. (2006) *Growth Theory – An Exposition*. Oxford University Press.

5. Solow R.M. (2002) Teoriya rosta. Panorama ekonomicheskoy myisli kontsa XX stoletiya [Growth theory. Panorama of economic thought of the late twentieth century]. SPB.: Ekonomicheskaya shkola, vol. 1, p. 479–502.

6. Romer P.M. (1986) Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*. Vol. 94. P. 1002–1037.

7. Kendrik D. (1976) Sovokupnyiy kapital USA i ego funktsionirovaniye [The total capital of the United States and its functioning]. M.: Progress, 375 p.

8. Mulligan C.B. (Feb. 1995) Measuring Aggregate Human Capital. Working Paper of the NBE. № 5016. P. 237–259.

9. Buzgalin A.V., Kolganov A.I. (2009) Predely kapitala: metodologiya i ontologiya [The Limits of Capital: Methodology and Ontology]. M.: Kulturnaya revolyutsiya, 680 p.

10. Inozemtsev V.L. (1998) Za predelami ekonomicheskogo obschestva [Beyond Economic Society]. M.: Akademiya – Nauka, 641 p.

11. Ilenkov E.V. (1984) Dialekticheskaya logika: Ocherki istorii i teorii [Dialectical Logic: Essays on History and Theory]. M.: Myisl, 385 p.

12. Konstitutsiya Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 30 June 2020).

13. Rishennya Konstitutsiyynogo Sudu Ukraini vid 04.03.2004 № 5-pri/2004. Sprava № 1-4/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#Text> (accessed 30 June 2020).

14. Mezhev V.M. (2007) Marks protiv marksizma [Marks vs Marxism]. M.: Logos, 189 p.

15. Rubinson R., Browne I. (1994) Education and the Economy. *The Handbook of Economic Sociology*. New Jersey: Princeton, p. 593–597.

16. Halsey A.H. (1990) Educational systems and the economy. *Economy and Society Overviews in Economic Sociology*. London: Edited by Alberto Martinelli and Neil J. Smelser., Newbury Park, New Delhi, Sage Publications. P. 79–101.

17. Karpov A.O. (2014) «Tovarizatsiya» obrazovaniya protiv obschestva znaniy [“Tovarization” of education against a knowledge society]. *Vestnik Rossiyskoy akademii nauk: sotsiologiya*. Vol. 84. № 5. P. 434–440.

18. Kalenyuk I. S. (2013) Osvita v ekonomichnomu vimiri: potentslal ta mehanizm rozvitku [Education in the economic dimension: potential and mechanism of development] / *Osvitologiya: hrestomatiya: Navch. posibnik dlya studentiv vischih navchalnih zakladiv*. Ukladachi: Ognev'yuk V. O., Sisoeva S. O. K.: VP «Edelveys», 744 p.

19. Kuklin O. V. (2008) Ekonomichni aspekti vischoyi osviti [Economic aspects of higher education]. K.: Znan-nya Ukraini, 331 p.

20. Zveryakov M.I. (2012) Teoretichni problemi natsionalnoyi ekonomichnoyi sistemi [Theoretical problems of the national economic system]. Odesa: Astroprint, 235 p.

21. Zveryakov M.I., Grimalyuk A.V. (2019) Ekonomichna teoriya, derzhavna politika i publichne upravlinnya [Economic theory, public policy and public administration]. *Ekonomika Ukraini*. № 11-12. P. 3–34.

22. Hollinger P. (2016) Meet the cobots: humans and robots together on the factory floor. *Financial Times*. May 5. P. 12–14.

23. McAfee A., and Brynjolfsson E. (2016 July/August) Human Work in the Robotic Future: Policy for the Age of Automation. *Foreign Affairs*. P. 23–28.

24. Kenney M. & Zysman J. (2016) The Rise of the Platform Economy. *Issues in Science and Technology*. 32(3). P. 61–69.

25. Gawer M. A. (2012) Platform Leadership: How Intel, Microsoft, and Cisco drive industry innovation. Boston: Harvard Business School Press, 389 p.